

Az esztergom-belvárosi kálváriakápolnák és stációk összművészeti jelentősége

GALÁNTAI Zsófia¹ – PROKOPP Mária² – ZSEMBERY Ákos^{3*}

¹ Festőrestaurátor művész, egyéni vállalkozó. E-mail: galantai.zsofia@gmail.com

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8. E-mail: mariaprokopp2@gmail.com

³ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K II. 82. Tel.: 1-463-1330. E-mail: zsembery.akos@epk.bme.hu

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2023. április 3. • Elfogadva: 2023. június 19.

© 2023 A Szerzők

ÖSSZEFOGLALÓ

A hazai századforduló építészetének egyik kiemelkedő emléke az esztergomi belvárosi Kálvária-hegyen található összművészeti együttes, mely két kápolnából és 14 épített stációból áll. A több évtizedes elhanyagoltság után néhány évvel ezelőtt megkezdődhetett az értékek kutatása és mentése, az alsó kápolnát sikerült részben felújítani, ám a felső kápolna ez év elején már az összedőlés határára került. Közösségi és egyházmegyei kezdeményezésre és a város vezetésének segítségével az utolsó pillanatban sikerült megmenteni. A tervezést és felújítást megelőző kutatásaink olyan építészeti és művészettörténeti gazdagságot tárnak elénk, melyek országos szintű értékek, bemutatásuk és védelmük közös feladatunk. A restauratori kutatások és értékmentések megtörténtek, és megindult a rekonstrukciós munka is. E cikk alapvető célja, hogy a szakma és a közösség megismerhesse, magáénak érezhesse ennek az együttesnek hazánkkal összefonódott sorát, mely nemcsak közös múltunk tanúja, de közös jövőnk záloga is egyben.

KULCSSZAVAK

kálváriák, műemlékvédelem, Gróh István, Prokopp János

BEVEZETÉS

Esztergom vitathatatlanul az 1000 éves magyar államiság kiemelkedő kulturális központja, főképpen az első 500 évben, 1000–1541 között, a Szent István király és Gizella királyné vezette keresztény Magyar Királyság megalapításától kezdve a 16–17. századi oszmán hódoltságig. Az esztergomi egyház fejének a megyéspüspökök fölötti primátusa által pedig Európában egyedülálló módon ezer évig, egészen a 20. század végéig Magyarország egyházszerzetének központja volt. Az első 500 év európai dicsősége, hősei mind a mai napig példaképekül szolgálnak az új nemzedékek

* Levelező szerző

számára. Újra és újra erőt és lendületet adnak a feltámadásra, a megújulásra. Ilyen kimagasló későbbi hős korszaka volt városunknak a reformkor, amelynek küszöbén, 1823-ban született nemzeti imádságunk, a *Himnusz*, amely azóta is felmutatja nemzetünk dicső örökségét Bendegúztól kezdve Árpád hős fiain át egészen Mátyás királyig. S lelkesítenek az ismert és ismeretlen jeles hazánk fiai, íróink, költőink, zenészek, művészek, tudósok, politikusok, és az igaz magyar családok, akik rendületlenül építették és építik az esztergomi és a magyar jövőt.

Esztergomban nagy mérőföldkő jelezte a 19. századi reformkori újjászületést. 1819-ben új esztergomi érseket neveztek ki a Magyar Katolikus Egyház élére, aki, hivatalából eredendően, a keresztény magyar állam legfőbb közjogi méltósága volt a király után. Az új magyar egyházfő a Nyitra megyei *Rudnay Sándor* – aki 1819-ben a Magyar Királyság délkeleti részének, Erdélynek volt a püspöke – azonnal elhatározta, hogy mindent elkövet, hogy a Magyar Egyház központja, a közel 300 évi kényszerű távollét után, mielőbb visszatérhessen a Szent István király által alapított, ősi székhelyére, Esztergomba. Bátor lépés volt ez, mert a három évszázad alatt többben már véglegesnek vélték az 1543-ban az oszmán támadás elől Nagyszombatba menekült primási intézmények berendezkedését. A közeli Pozsony város plébániatemplomából kialakított királyi koronázási szentély és a városban a 18. században felépült pompás primási palota már nem a Magyar Egyház „ideiglenes” központjáról szólt!

De Rudnay hercegprimás nem ijedt meg a nehézségektől. Mély hazafias érzéstől áthatva, sikerült egy év alatt a bécsi udvari hivatalokban elérnie az osztrák katonaság kivonását az esztergomi Várhegyről, és már 1820-ban bevonulhatott a régi fényes épületek romjai közé Esztergomba, s mivel a primás Esztergom vármegye közigazgatási vezetője, főispánja is volt, annak irányítását is határozott akarattal vette át. Ezt a nagyjelentőségű – 200 évvel ezelőtti – eseményt 2020. szeptember 15-én ünnepelte Esztergom dr. Erdő Péter bíboros, primás, esztergomi érsek és Hernádi Ádám polgármester vezetésével. Országos konferencián ismertették a tudós történész előadók a *Magyar Sion* felépítésének nagy ívű programját és a megvalósulás diadalát, a következő évtizedek nagy nehézségeinek leküzdésével. S ma is áll az esztergomi bazilika, amely 1822–1869 között mintegy 50 éven át – a reformkori lendülettől kezdve, a szabadságharcunk leverését követő Haynau-rémuralom és a Bach-korszak nemzetellenes politikai légkörében is – négy, egymást követő, igaz magyar hercegprimás és segítőinek hősiessége révén végül is megvalósult, és mindmáig európai hírnévnek örvend.

Esztergom ősi szent hegyén, ahol Szent István királyunk született, ahol már a gyermekkorában megkeresztelték, ahol királlyá koronázták, ahol ő királyunkként a máig ismert *Intelmeinek* szellemében erős kézzel megszervezte a keresztény magyar államot, és ahol – bár az oszmán uralom ledöntötte nagyhírű székesegyházunkat és palotáinkat – az ősi, vérrrel áztatott földön *felépítettük a falakat*. Felépült Magyarország legnagyobb temploma, amely 200 évvel ezelőtt Európa negyedik legnagyobb temploma volt, és amelyet művészeti kincsei Európa kiemelkedő kincsesházává avattak.

A Magyar Sion, a Magyar Vatikán megvalósulása már a 19. század második felére toldott, a Habsburg-uralommal kötött kiegyezés korára, amelynek főszereplője *Simor János* bíboros érsek volt (1867–1891). Ekkor már nem volt lehetőség az eredeti reformkori terv kivitelezésére, de a gondolat tovább élt, és új formában, új lendülettel, a honfoglalásunk millenniumára készülve, a Kárpát-medence egészét magába foglaló Magyar Királyságban hatalmas erővel jelentkezett a nemzeti megújulás. Esztergomban is új tervek születtek. A Magyar Sion szent hegyére vezető országos zarándoklatok láttán, egyre szélesebb körben terjedt el *dr. Fehér Gyula* (1858–1943) *apostoli protonotárius*, nagyprépost, esztergom-belvárosi plébános buzgóságának új gondolata,

hogy a Várhegyhez hasonló magasságú hegyre – a Bazilikával szemközt, a város déli végén – a keresztény hit elmélyülésére *keresztutat* állítson fel.

A két kápolnából és 14 épített stációból álló kálváriaegyüttes alsó templomának részleges felújítása után, 2022 végén megkezdődött a felső kálvária kápolnájának teljes külső felújítása,¹ melynek értékmentő restaurátori kutatásait kiterjesztve a Jó Pásztor-templomra, kötelességünknek éreztük, hogy ezt az országos szinten is jelentős művészettörténeti emléket átfogóan ismer-tessük meg ne csak a szakmával, hanem a város polgáraival is, akiknek talán fogalmuk sincsen már ezen értékekről. Sajnos az épületegyüttes jelenleg semmilyen országos vagy helyi védelem alatt nem áll, ez a cikk tehát értékvédelmi dokumentációs céllal is készült.

AZ ÉPÜLETEGYÜTTES ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

1850-ben Esztergom Királyi Városhoz csatolták az addig különálló településként működő érseki Vízivárost, Szentgyörgymezőt és Szenttamást, e közigazgatási járás azonban – éppen a csatolt településrészek ellenállása miatt – hamarosan felbomlott, sőt a várost 1876-ban a szükséges lakossági létszám hiánya miatt megfosztották törvényhatósági jogától is.² Esztergom 1895-ös végső egyesítése után lakossága – bár meghaladta immár a 18 000 főt – nem kapta vissza korábbi jogait, és vármegyei fennhatóság alatt maradt. E komoly hátrány ellenére a századforduló környékén a zömmel kis- és középpolgári város jelentős fejlődésnek indult, illetve tovább tudta folytatni a reformkorban megindult lendületes időszakot. Az új Duna-híd és a vasúti közlekedés fejlesztése mellett mind kulturális, mind építészeti szempontból meghatározó volt az Egyház szerepe ebben a fejlődésben. A gazdasági fellendülés nehezen haladt, mégis pár évtized alatt jelentős századfordulós építészeti emlékekkel gyarapodott a város.

Esztergom késői historizáló épületei közül is kiemelkedik az 1899–1912 között kiépült, az ún. belvárosi Kálvária-hegyen található építészeti együttes, mely még mai, leromlott állapotában is szembetűnő értékű alkotás. A Belvárosi temető felett álló neogótikus Jó Pásztor-kápolna, az innen induló neoromán stílusjegyeket mutató épített stációkkal szegélyezett Kálvária út és a hegytetőn álló neoromán stílusú Szent Sír-kápolna építészeti és művészeti együttese nem csupán a város művészettörténete, hanem kultúrtörténete szempontjából is kiemelkedő jelentőségű. A Jó Pásztor-kápolna kriptájában nyugvó egyházi és városi nagyságok között találjuk a fent említett dr. Fehér Gyula apostoli protonotárius nagyprépost, belvárosi plébános sírját is, aki ezt az együttest nemcsak megálmodta, de majd másfél évtizedes kitartó munkával fel is építette.³

Nagy örömmel fogadta a város és az Esztergomi Főegyházmegye papsága ezt a tervet, és sorban jelentkeztek egy-egy stáció elkészíttetésére. 1893-ra valósult meg a 14 stációs keresztút a Kálvária-hegyre vezető lankás szerpentin út mentén. A ma már 130 éves, pompás, terméskő

¹ Mindkét épület felújításának terveit Zsembery Ákos készítette, az előzetes restaurátori kutatásokat Galántai Zsófia végezte 2019-ben.

² Az 1876. évi törvénycikk értelmében a 15 000 fő alatti települések nem kaptak ilyen jogokat. Ld. Meggyes 2006. 90.

³ Az ismert és elismert egyházi számos egyházi fejlesztés motorja volt Esztergomban, valamint a város megbecsült tudós papjaként is számon tartották. Sírjának fedkővén ez áll: „*Dr. Fehér Gyula. Apostoli protonotarius prelatus, nagyprépost, udvari káplán, felsőházi tag, Esztergom vármegye Törvényhatóságának örökös tagja, a Magyar Érdemkereszt és a Ferenc József rend Középkeresztje. 1858.Március 30.-1943.Április 24. Nyugodjék békében!*” Méltó megemlékezést írt róla Osvai László: http://ekor-lap.hu/informacio/2020/01/06/ki_volt_dr_feher_gyula_1858_1943_ (Utolsó megtekintés: 2023. 06. 18.)

alpra állított aedikulás téglapítmények részben romosak, de márványtáblára vésve ma is jól olvashatók az áldozatos állítatók nevei:

1. stáció: Dr. Csáky Károly apátkanonok
2. stáció: Mattyasovszky Lajos, a primási uradalmak jószágigazgatója és neje, Szveda Mária
3. stáció: Dr. Majer István c. püspök, nagyprépost
4. stáció: Rimely Károly lekeri apát, pozsonyi kanonok, plébános
5. stáció: Dr. Rapcsák Imre primási uradalmi főorvos és neje, Hainzl Augustza
6. stáció: Mészáros Anna, Kókai István özvegye
7. stáció: Iványi család
8. stáció: Sujánszky Antal praelatus prépost, kanonok
9. stáció: Obermayer György reáliskolai igazgató tanár és neje, Deininger Anna
10. stáció: A Schönbeck család
11. stáció: Graeffel János apátkanonok
12. stáció: Dr. Fehér Gyula plébános
13. stáció: ? Teréz (*töredékes felirat*)
14. stáció: Frey Ferencz és Frey Vilma

A fenti nevek és címek jól jelzik, hogy a trianoni békediktátum előtt létesült a Kálvária Esztergomban, az egyházmegye székhelyén, s mivel az egyházmegye nagyobb része a Duna bal partján terült el, természetesen onnan is jelentkeztek lelkes adakozók. A stációk állítatói közül, a fentiek szerint, hat tartozott a klérushoz, és nyolc világi ember volt. Az utóbbiak közül ketten álltak a primácia szolgálatában, a jószágigazgató és a főorvos, a többiek közül kiemelkedő polgári személy az esztergomi Reáliskola igazgatója és a város egyik jól ismert pékmestere, akinek festőművész fia a Münchener Képzőművészeti Akadémián végezte tanulmányait. A többieket további kutatásainkban még fel kell derítenünk.

A Kálvária felépítésekor – a századforduló éveiben – már *Vaszary Kolos* bencés gimnáziumi igazgató tanár, pannonhalmi főpát volt az esztergomi érsek, Magyarország primása (1891–1912). Ő is szívén viselte Esztergom város fejlesztését. Ekkor épült az Esztergom és Párkány közötti új Duna-híd, a vasszerkezetű Mária Valéria híd, az általa alapított esztergomi Vaszary Kolos-kórház, s ekkor nyílt meg az Esztergom–Budapest-vasútvonal is a dorogi bányavidéken át. Az új érsek is mindenben segítette dr. Fehér Gyula nagyprépost és belvárosi plébános tervét a belvárosi Kálvária színvonalas művészeti befejezésére. Vaszary Kolos hercegprimás ajándékozta a belvárosi Szent Péter és Pál-plébániatemplom számára az unokaöccse, Vaszary János neves festőművész jelentős korai alkotását, amely ma is a templom főoltárképe.

A korabeli forrásokat, fotókat kutatva egyértelművé válik, hogy az építészeti együttes egykor Esztergom éke volt. A belvárosi Kálváriadomb tetejéről számos látkép készült a 20. század eleji városról, és néhány fennmaradt fotó alapján maga a kálváriaegyüttes is látványos városképi elem lehetett. Az alacsony, árnyat adó fákkal szegett és szép parkkal kialakított, szőlőkkel beültetett domboldal alsó kápolnától finoman szerkesztett serpentin útja a karcsú tornyú centrális kápolnaépülettel koronázva olyan tájba illesztett kompozíció volt, mely tudatosan épített a város és az azt befogadó természeti környezet harmóniájára (1. ábra).

Az együttes építéstörténete szorosan összefügg a Belvárosi temetővel, melynek jelentősége a 18. század második felében nőtt meg.⁴ 1776-ban ugyanis királyi rendelettel betiltották az Eszter-

⁴ Az épület történetének kutatásáról ld. Karácsony 2013.

1. ábra. Az alsó templom képe a Kálvária út felső szakaszáról nézve, háttérben a várossal 1905 körül
(Forrás: <http://www.esztergomi-kepeslapok.hu/>)

gom város templomai körüli temetkezést.⁵ Mivel az 1700-as évek elején megnyitott Belvárosi temető akkoriban kívül esett a városon, így hamarosan a Királyi Város egyetlen temetőjévé váljon. (A szentgyörgymezői temetőt 1867-ben nyitották meg, az akkor még különálló Szentgyörgymező, Víziváros és Szenttamás települések számára.) A külső temető kápolnájának létesítésére az 1730-as években, a beérkezett adományokból Kápolna Alapot hoztak létre. Az itt felgyülemlett jelentős összegből a régi Jó Pásztor-kápolna, vagy más néven Missziókápolna (a mai ravatalozó) 1734-es felépítése után is maradt forrás, így külön vagyona lett a kápolnának.⁶ Egészen 1892-ig rendszeresen mondtak misét a barokk kápolnában a halottakért, ekkor azonban a város Temető Alapja megvásárolta az épületet a Belvárosi Plébániától. Az új temetőügyi szabályrendelet értelmében – közegészségügyi okokból – 1892-től tilos volt a házon belüli ravatalozás, emiatt a város, mivel pénz hiányában külön helyiséget nem tudott biztosítani, a barokk kápolnát ravatalozóvá alakíttatta át.⁷

Az együttes első elemeként 1893-ban készült el a Kálvária-hegy tetején az öt életnagyságú, festett horganyszoborból álló művészi együttes, a keresztre feszített Krisztus és a két lator a kereszten, valamint közöttük a Fájdalmas Anya és Evangélista Szent János egészalakos, álló szobra. Ezt követte a domb tetejére épült neoromán stílusú Szent Sír-kápolna és a kálváriaút stációinak építése. Az együttes alsó hangsúlya, a Jó Pásztor-kápolna építése kezdődött meg utoljára, ám végül mégis a leghamarabb készült el.

⁵ *Esztergom és Vidéke* 23 (1901. márc. 24.)

⁶ *Esztergom és Vidéke* (1991. ápr. 26.) 16. szám.

⁷ Osváth 1938. 307.

A JÓ PÁSZTOR-KÁPOLNA

Dr. Fehér Gyula belvárosi plébános 1898-ban a javaslattal élt, hogy a Kápolna Alap megmaradt vagyonából építsenek egy új kápolnát a ravatalozóvá alakított missziós helyett.⁸ A plébános 1898. július 13-án nyújtotta be előterjesztését a városi tanácshoz. A tanács ekkor – Fehér Gyula elnökletével – egy öttagú bizottságot állított fel az előmunkálatok irányítására. A tervezés és építkezés fedezéséhez szükséges Kápolna Alap felhasználására 1899. aug. 2-án kért engedélyt a plébános a Főegyházmegyei Hatóságtól, amit két napra rá meg is kapott.

1900 februárjától felgyorsultak az események, a plébános ekkor küldte meg a Főegyházmegyei Hatóságnak az új Jó Pásztor-kápolna időközben elkészült tervjait és költségvetését. A terveknek azóta sajnos nyoma veszett, a Pírmási Levéltárban, a megyei levéltárban, illetve a Belvárosi Plébánián sem találhatóak már meg a rajzok. A Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban csupán az építkezést megelőző szerződések egy része található meg.

Az 1900. febr. 3-án kelt iratból megtudhatjuk, hogy a kápolnaépítő bizottság – előzetes tervvizlat alapján – Höhnel Béla építész bízta meg a tervek és a költségvetés elkészítésével; ezek bemutatására 1899 októberében került sor.⁹ Az irat más pályázót nem említ, de az *Esztergom és Vidéke* c. lap 1899. augusztus 3-i számából kiderül, hogy a Jó Pásztor-kápolna épületére Feigler Gusztáv (1829–1907) esztergomi építész is készített egy tervet. Ezt azonban a bizottság „ridegen egyszerűnek” vélte, és így a drágább, de „díszes és stílszerű” Höhnel-terv mellett döntött. Az előbbi 10 ezer, utóbbi 15 ezer koronába került, a különbözetet pedig a kápolna alatti kripta sírhelyeinek eladásából kívánta fedezni a bizottság.¹⁰

Höhnel Bélát (1863–1937) több helyen is budapesti építészként említik a források, építészeti munkássága azonban elsősorban Mosonmagyaróvárhoz és környékéhez köthető. A mateóci származású építész alkotásai közé tartozik pl. a moson-szentjánosi óvoda, a dunakiliti neogótikus stílusú római katolikus plébániatemplom és a Hansági Múzeum klasszicizáló, portikuszos épülete. Esztergomban a Jó Pásztor-kápolna tervezésén kívül is tevékenykedett; 1896-ban az *Esztergom* c. folyóirat egyik számában megemlíti Höhnel 12 bolthelyiséget és 13 lakást magába foglaló épülettervét, amit a város a Szent Lőrinc utca egyik üres telkén szándékozott felépíteni.¹¹

A Jó Pásztor-kápolna kivitelezésére 1900 áprilisában id. Sinka Ferenc esztergomi építőmester vállalkozott.¹² Szakképzettségét a kápolnaépítő bizottság megfelelőnek találta, hiszen számos templom felépítése kötődött már a nevéhez, például az Orbán-kápolnáé.¹³ Érdekes, hogy a szintén az altemplomban nyugvó Sinka neve annyira összeforrott a kápolnáéval, hogy több forrás is az ő épületeként aposztrofálja Höhnel tervét. Tény, hogy Sinka gondosan, szeretettel végezte a munkát, mely a korabeli építkezésekhez mérten is kiemelkedően precíz volt, főleg a díszítések terén.¹⁴

⁸ *Esztergom és Vidéke* (1991. ápr. 26.) 16. szám.

⁹ Pírmási Levéltár, Esztergom, 654. Esztergom, Jó Pásztor Capella, 1899; Esztergom kir. város, Jó Pásztor-kápolna építési terve 1900 – sajnos a tervek ma már nem találhatóak meg, elkallódtak.

¹⁰ *Esztergom és Vidéke* (1899. aug. 3.) Ez az összeg végül 32 000 koronában állt meg Vimmer Imre jelentése szerint.

¹¹ *Esztergom* (1896. febr. 16.) 7. További adatok életpályájáról: Sinka 2022. 467–483.

¹² MNL KEML XV. 2. V. téka 9.

¹³ Vértes 1944. 15.

¹⁴ Osváth 1938. 307.

Ezek után meg is kezdődhetett az építkezés, hiszen az 1900 szeptemberében megrendezett keresztfeltételi ünnep idején (a kápolna huszárturnyára rózsakereszt került) már előrehaladott állapotban voltak a munkálatok.¹⁵ A Jó Pásztor-kápolna felszentelésére azonban csak a hegy tetején álló kálváriakápolna felszentelésével együtt, 1901 pünkösdjén került sor.¹⁶ A kifestésre – és így az épület teljes befejezésére – további tíz évet kellett várni. Az egykor a boltozatot és a szentélyt díszítő falképeket az Iparművészeti Egyetem igazgatója, Gróh István iparművész, öccse Gróh Béla esztergomi festő és gimnáziumi rajztanár készítette 1912-ben, a festésnél a Takarékpénztár esztergomi igazgatója, Babits Mihály esztergomi mecénása, a festészetről is ismert Einzinger Ferenc is segédkezett.¹⁷ 1929-ben kisebb javításokat végeztek a belső falfestéseken, melyek helyenként felpattogzottak.¹⁸

A kápolna a második világháborút átvészelte, azonban 1984-ben „huligánok” betörték az épületbe, és az égve hagyott gyertyák miatt tűz ütött ki a templomban, melynek teljes tetőszerkezete áldozatul esett. Bár sikerült megmenteni az épületet, az oltási munkálatok közben a külső vakolat és a belső festés komolyabb sérüléseket szenvedhetett. Az épületre alacsony hajlásszögű védőtetőt készült palafedéssel, a belső térben a falakat egységesen sárga színű műanyag alapú festékekkel újították fel. A korabeli leírások szerinti díszes falfestmények sorsa egészen 2019-ig homályban maradt, amikor is a felújítás során a régi tetőzet elbontásakor egy vihar miatt beázott a főhajó boltozata, majd a tartós párás időjárás miatt hamar be is penészedett a boltozati vakolatok nagy része. Ekkor váltak láthatóvá a boltozati díszítőfestés alakjainak kontúrjai a mostani festés alatt. Az épület teljes felújítása végül sajnos elmaradt, a tető azonban az eredeti formájában épült újjá.

A SZENT SÍR-KÁLVÁRIAKÁPOLNA

A Szent Sír tiszteletére felszentelt kálváriakápolna építéstörténete sajnos sokkal bizonytalanabb, levéltári és tervtári adatok híján keveset tudunk róla. A neoromán stílusban készült épület az 1893-as keresztút központi eleme, építészé nagy valószínűség szerint pedig Prokopp János, Esztergom megyei és városi főmérnök és érseki uradalmi főépítész lehetett.¹⁹ Dr. Fehér Gyula plébános az ekkoriban több egyházi megrendelést is teljesítő Prokopp Jánossal sokat tett a Belvárosi Plébánia építészeti arculatának javításáért, melynek része volt a stációk és a Kálvária kiépítése is. Az épület nagy valószínűséggel az 1894-ben elhunyt esztergomi főmérnök utolsó műve, aki a városban épült, 19. század végi épületein szinte mindig alkalmazta a színes klinkertéglákat. Az építésztörténet és a művészettörténet máig adós e nagy formátumú építész életművének

¹⁵ *Esztergom és Vidéke* (1900. szept. 13.)

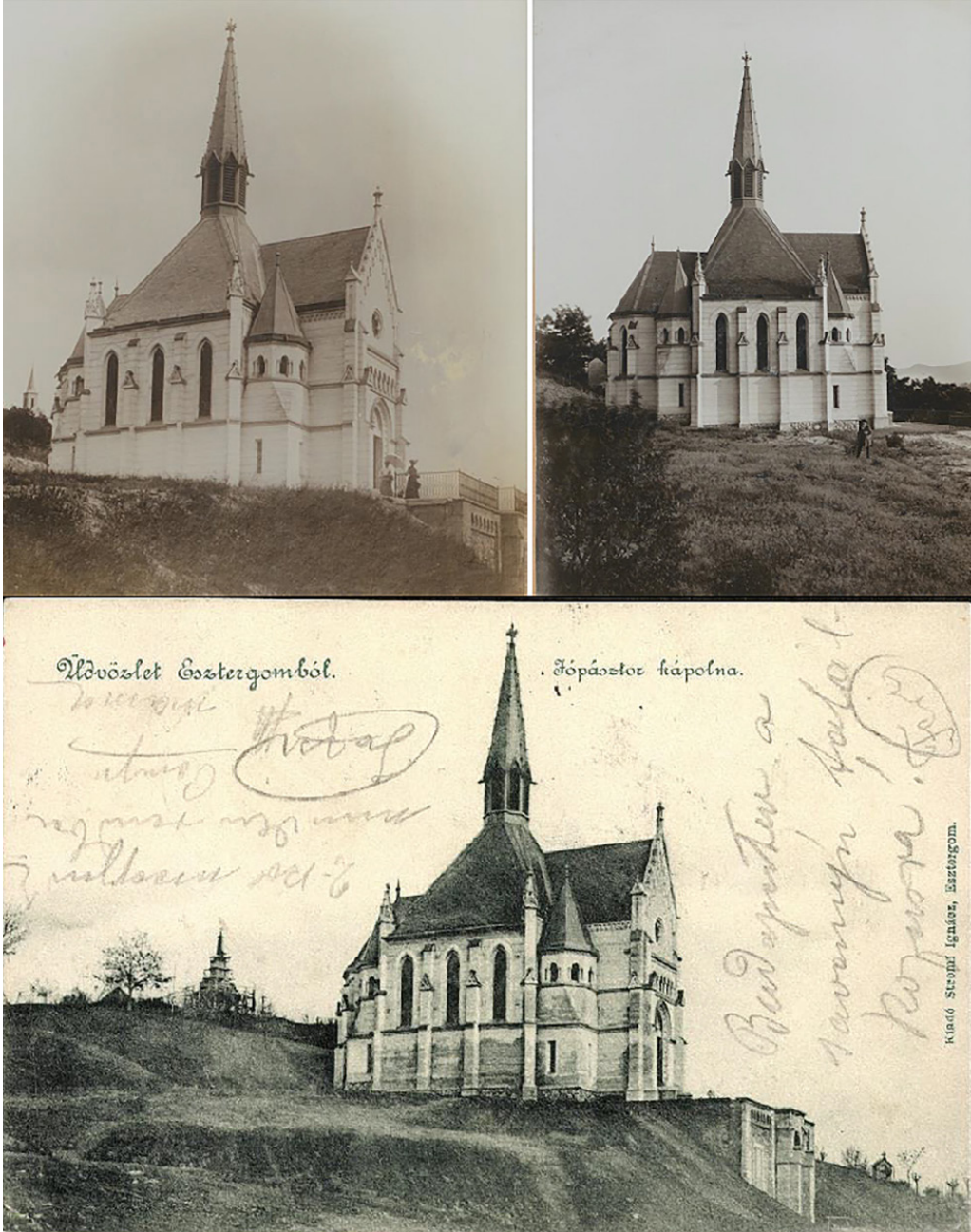
¹⁶ *Esztergom és Vidéke* (1901. márc. 24.)

¹⁷ *Esztergom* 17 (1912. szept. 1.) 36, illetve *Esztergom és Vidéke* (1912. aug. 18.). Gróh István, a magyarországi középkori falfestmények nagy kutatója és másolója, Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa, az Iparművészeti Iskola tanára, majd igazgatója. A kálváriakápolna 1911-es kifestésénél munkájukat segítette Ortner Ferenc, Leszkovszky Pál iparművészeti iskolai növendékek, a Jó Pásztor-kápolnálál Leszkovszky György, Dáné János, Varasdi Béla iparművészeti iskolai növendékek.

¹⁸ *Esztergom és Vidéke* (1929. június 20.)

¹⁹ Az Apatinban született Prokopp János (1825–1894) felszabadult céhbeli kőművesként hosszabb németországi vándorút tapasztalatait itthon kamatoztatta. Nagy területre kiterjedő és igen termékeny mérnöki és építész pályafutása alatt többek között Ybl Miklóssal, Feszl Friggyessel és Hild Józseffel is dolgozott. Esztergom számos lakó- és középületet köszönhet neki.

2. ábra. A Jó Pásztor-kápolna építéskori fotói (fent) (Forrás: Bibliothéka fotótára); az 1900-as évek elején készült fotó, háttérben a felállványozott kápolnával (Forrás: www.esztergomi-kepeslapok.hu)(Forrás: <http://www.esztergomi-kepeslapok.hu/>)

méltó kutatásával és bemutatásával. A gondos kivitelezés bizonyosan Sinka Ferenc nevéhez köthető itt is, az igen magas színvonalú kőművesmunka – különösen a boltozati bordák vakolatgazatai – is erre enged következtetni.

A bejárati zárókövén, ahogy a Jó Pásztor-kápolnáén is, az 1900-as dátum szerepel, a korabeli újságokból azonban tudjuk, hogy 1901-ben szentelték fel együtt a két templomot, jóllehet egy korabeli felvételen látható, hogy a kálváriakápolna tornya körül még állvány volt, amikor a Jó Pásztor-kápolna már készen állt (2. ábra). Ezen a felvételen látszik igazán az épületegyüttes egységes koncepciója, mely a növényzet későbbi elburjánzása miatt ma már nem látható.

Ami egységessé teszi a kálváriaegyüttes e két épületét, az Gróh István és Gróh Béla díszítőfestő munkássága. Az *Esztergom és Vidéke* beszámolóí szerint mindketten az 1911-ben elkészült belső festés minősége alapján nyerték el a lenti, nagyobbik templom kifestésének munkáit. Míg a Jó Pásztor-kápolna falképei egy későbbi festékréteg alatt várják sorsukat, a kálváriakápolna festményei – sajnos mára már töredékesen – most is láthatóak, és maradványaiban is impozánsak.

A kis templomot 1945-ben gránáttalálat érte, mely a bejárati részt és a tornyot károsította. Az építéskori fotón látható karcsú huszártornyot zömökebb, palával burkolt toronnyal helyettesítették, csúcsára az eredeti keresztet illesztették vissza. A bejárati rész falait javították, átfestették. A torony beázása és megdőlése miatt az épület 2022-re életveszélyessé vált, az összedőlés fenyegette.

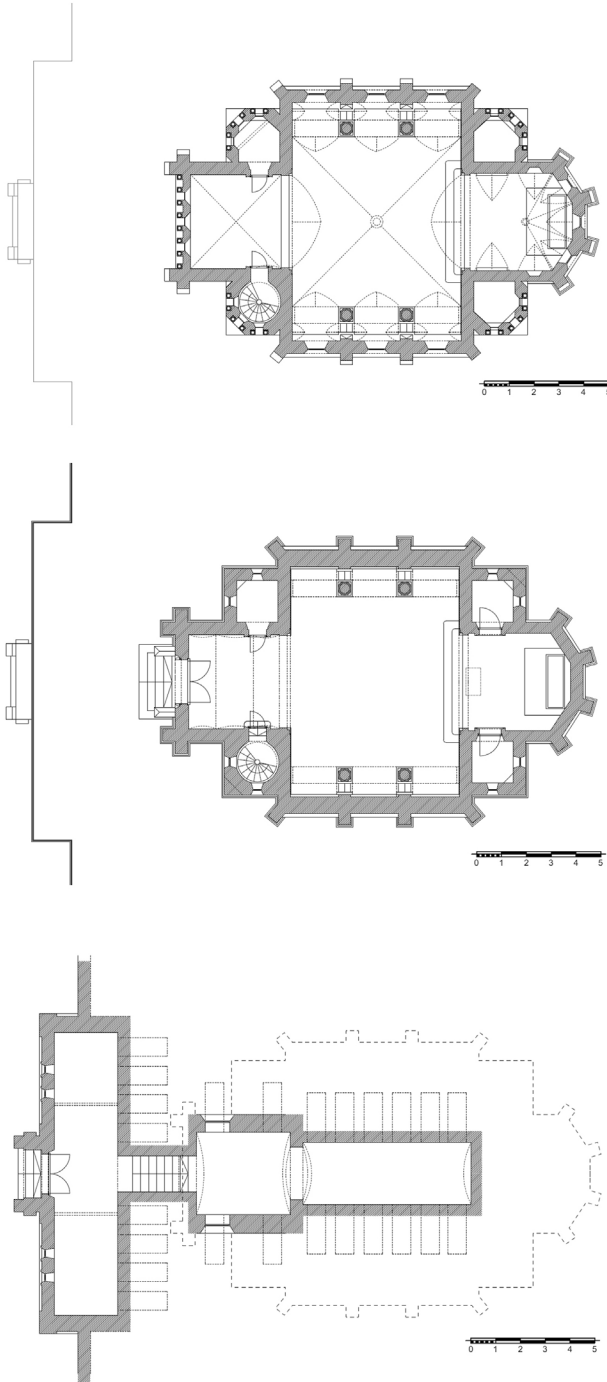
ÉPÜLETLEÍRÁSOK

A Jó Pásztor-kápolna

Az épület két fő részből áll, a domboldalba épült kriptából és a felette álló neogótikus templomtérből. A kripta első szakasza terasztetővel fedett, mely a templom előtti gyülekezőtérként is szolgál – pompás kilátással a városra. Az altemplomba való belépéskor haránt tengelyű, szép arányú, poroszsüveg födémés térbe lépünk, melynek a templom felé eső támfala 24 kriptafülkét fogad magába. A kripta templom alatti tere egy, a templom előlépcsője alatt futó lépcsővel kapcsolódik az előtérhez. A templomtér előtere alatti tágasabb, két ablakkal megvilágított szegmensíves boltozattal rendelkező helyiségből nyílik a főhajó alatti hosszúkas altemplomrész, mely a diadalív vonaláig tart. Itt összesen további 46 koporsót befogadó sírhely található. A végfalához egykor faoltár simult, ma már csak a felette lévő korpusz maradt meg. A kripta tehát összesen 70 sírt tartalmaz, ahol a templomot megálmódó plébános mellett több jeles egyházi és városi személy és donátor nyugszik (3. ábra).

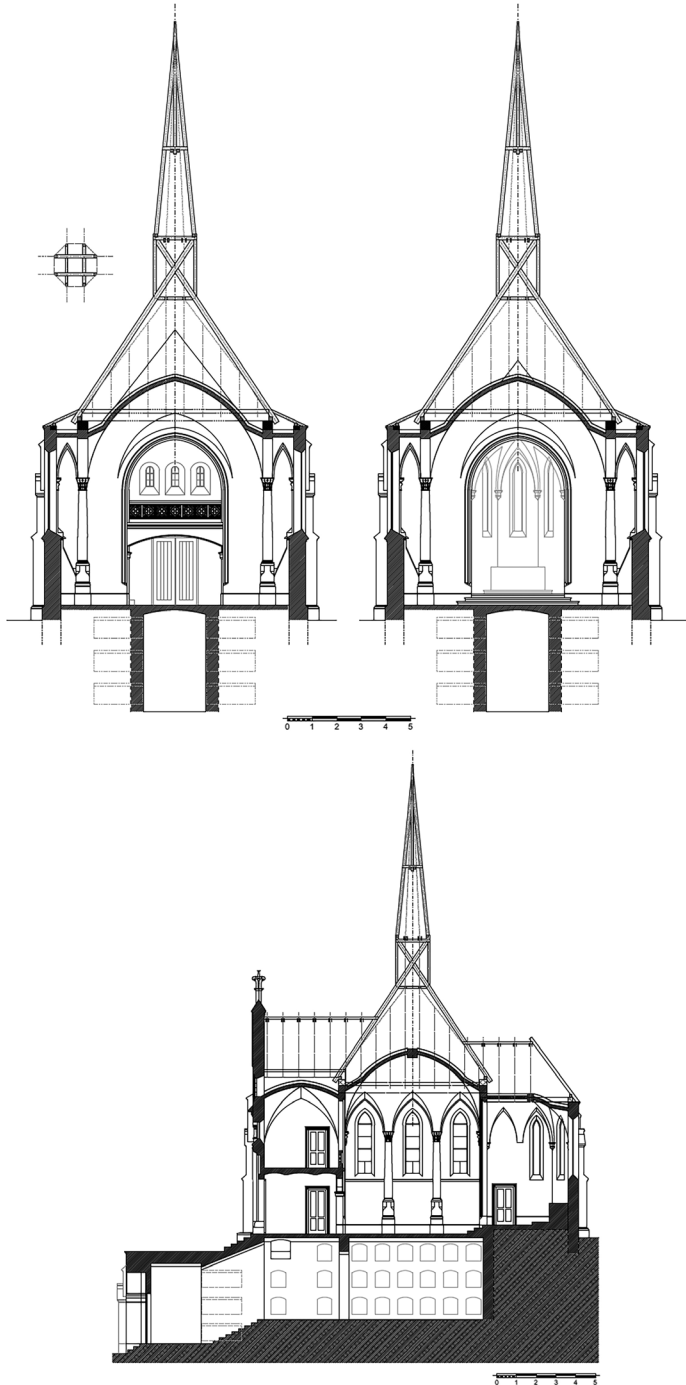
A templom belső tere valójában centrális, a négyszögre szerkesztett tér azonban a két oldalsó álhajóval álcarnoktemplom térhatását idézi. A térhez hossz tengelyre szervezve szintén négyszögre szerkesztett előcsarnok és szentély csatlakozik, mely a nyolcszög három oldalával poligonálisan záródik. Négy, szintén négyszögre szerkesztett melléktér is csatlakozik a templomhoz, kettő az előcsarnok, kettő a szentély mellett. A poroszsüveg boltozatos előcsarnokból egyik irányban az egykori harangtorony, másik irányban a karzatra vezető csigalépcsőt befogadó lépcsőtorny nyílik a fennmaradt építéskori ajtókon át, a másik két bővítmény a három lépcsőfokkal kiemelt szentély két oldalán nyílik. Ez az egyedi térszervezés tehát ötvözi a centrális és hosszszanti szerkesztést, a mellékterek hozzáépítésével tömegében pedig a kilencosztatú centrális terek felépítését is idézi. Mindezt egy jól átlátható, minden ízében a hazai gótika hagyományait hordozó, páratlan arányú épületben (4. ábra).

3. ábra. A Jó Pásztor-kápolna alaprajzai: karzatszinti alaprajz (fent), földszinti alaprajz (középen) és a kripta alaprajza (lent) (Zsembery Ákos rajzai, 2018)

4. ábra. A Jó Pásztor-kápolna keresztmetszetei (fent) és hosszmetsete (lent)
(Zsembery Ákos rajzai, 2018)

A főhajó emelt záradékú, csúcsíves élkeresztboltozattal fedett, a boltsüvegekbe a mellékterek csúcsíves boltozati fiókjai metszenek bele. A karcsú oszlopokkal leválasztott mellékterei csúcsíves, fiókos harántdongákkal boltozottak. A karzat szintén emelt záradékú, csúcsíves keresztboltozatot kapott. A szentély csúcsíves dongaboltozatába a poligonális záródás feletti boltszakaszok díszes zárókövel csatlakoznak, a két melléktér bejárata felett és a két vakablak, illetve három csúcsíves szentélyablak felett csúcsíves fiókok láthatók. Az ívek, hasonlóan a templomtér árkádjainak hevedereihez díszes konzolos gyámkövekről indulnak (5. ábra).

5. ábra. A Jó Pásztor-kápolna belső képe napjainkban (Zsembery Ákos felvételei, 2023)

6. ábra. A Jó Pásztor-kápolna külső képe napjainkban (Zsembery Ákos felvételei, 2023)

A kápolna neogótikus belső terének gazdag ornamentikájú építészeti részletképzése felveszi a versenyt a kor nagy templomaiéval. Höhnel neogótikus tere Gróh középkori hagyományokban gyökerező festészetével bizonyosan páratlan összművészeti alkotás volt. A hegy tetején álló, szintén Gróh István művészeti vezetésével készült falképek kvalitását látva és a lenti kápolnában készült néhány restaurátori kutatóablakban felfedezhető nyomok alapján azonban láthatjuk azt az igen magas művészi színvonalat, mely az alkotást jellemezte.

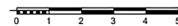
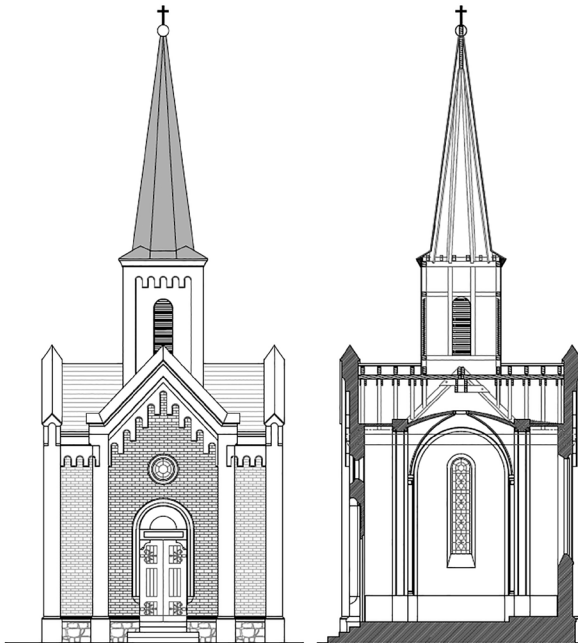
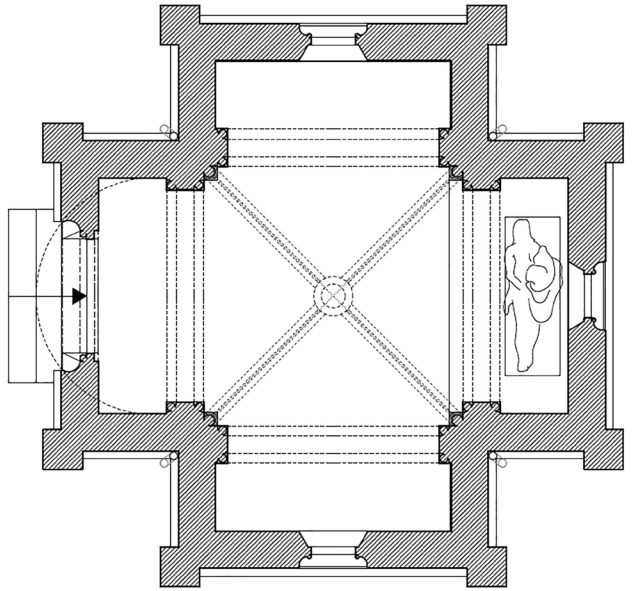
Az épület külső megjelenése is kiegyensúlyozott, szépen tagolt, hierarchikus tömegfelépítésű. A huszártoronnyal koronázott, kiemelt központi épülettömeghez a hossz tengely irányában a magasabb bejárati épületrész és az alacsonyabb szentélyrész csatlakozik. Az alapvetően centrális megjelenést a központi tömeget körbefogó négy torony erősíti, melyek négyzetes tömege felfelé nyolcszögletesre vált. Mind a négy homlokzat támpillérekkel gazdagon tagolt, egykor kváderezést imitáló sávos vakolat díszítette. A homlokzatok közül a nyugati, bejárati főhomlokzat maradt meg a legjobb állapotban. A törpepillérekkel díszített árkádsorral és rózsablakkal ékesített főhomlokzat így romjaiban is érzékelteti az igazán kvalitásos neogótikus épület egykori, ma már csak fotókon látható szépségét. A kápolna új tetőzetét az épületről fellelhető archív felvételek alapján lehetett rekonstruálni. A homlokzati architektonikus díszítésből mindenhol maradt anynyi töredék, mely alapján az egykori homlokzatok teljes rekonstrukciója is megtörténhet (2. és 6. ábra).

A Szent Sír-kápolna

A neoromán stílusú kápolna centrális alaprajzú, a reneszánsz kápolnák tereit idéző épület. Az 1:2-es arányú, bordás római keresztboltozattal fedett központi térhez négy egyforma arányú bővítmeny tartozik, melyek dongaboltozattal fedettek (7. ábra). Érdekes ennek az alapvetően reneszánsz előzményű és arányú térnek a használata. A bejárati ajtóval szemközti melléktér padlója egy lépcsőfokkal kiemelt, itt található a templom egyik ékessége, a Pieta-szobor, mely az épület előtt álló ötalakos kálvária-szoboregyüttes alakjaival rokon. A belső tér keresztboltozati mezőjében egykor látható négy angyalábrázolás közül ma már csak egynek a fele látható, az igen gazdag ornamentális díszítés nagy része is elpusztult már. Ahogy a lenti kápolnánál is utaltunk rá, itt is különleges harmónia látható az épület építészeti és festészeti részletképzésében. Az építészeti tagozatok igen igényes munka eredményei: az egyszerű, de mives pálca- és körtetagozatok, a leveles lábazati elemek, a keresztdíszítéssel ellátott kosárfejes oszlopok építészeti részletei felveszik a versenyt bármelyik jelentős hazai neogótikus nagytemplom ékítményeivel. A templom berendezése jórészt elkallódott, 2002-ben készült fotókon még több elemét rögzítettük, amelyeket sajnós az egyik betörés alkalmával elvittek.

A kápolna centrális épülettömege igen szép arányú. A négy díszes oromfallyal lezárt bővítmenyt vakolt, román stílusú ívsoros párkány zárja, mely az oromfalakon is felfut. Egykor a huszártorony párkánya is ezzel konzonált. A bővítmenyek sarokpillérei szintén vakolt felületűek, akár csak a nyílások bélletei. A templom falai mindenhol klinkertégla burkolatot kaptak, az oromzatok fedkövei műkőből készültek. Az épület lábazata és alapfalai terméskőből készültek, felső részük szépen profilozott klinkertéglából áll. Érdekessége az épületnek, hogy elérhető magasságban az oldalsó bővítmenyek falának tégláin egészen 1905-ig visszamenőleg „falfirkák” találhatóak. Ez a sajátos „emlékkönyv” a város kultúrtörténetének egy érdekes és értékes darabja, melynek megóvása az épület felújításakor szem előtt tartandó (8. ábra).

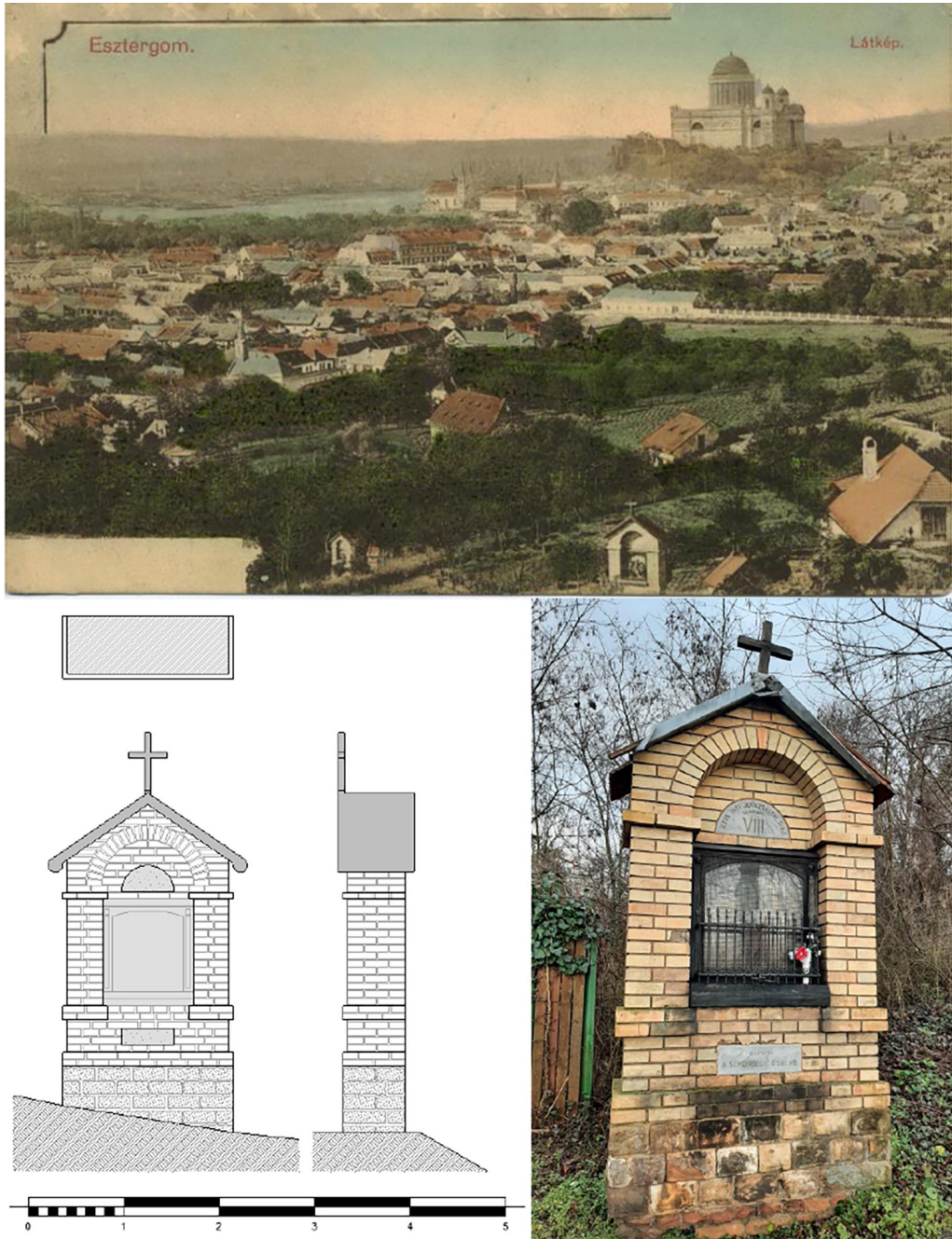
7. ábra. A Szent Sír-kálváriakápolna alaprajza (fent), főhomlokzata és metszete (lent)
(Zsembery Ákos rajzai, 2022)

8. ábra. A kápolna építéskori képe (fent balra) (Forrás: www.esztergomi-kepeslapok.hu); a kápolna mai képe (fent jobbra) (Zsembery Ákos felvétele, 2023); a kápolna Pieta-szobra (Zsembery Ákos felvétele, 2020)

9. ábra. Néhány stáció építéskori képe háttérben a városi panorámával (fent)
 (Forrás: www.esztergomi-kepeslapok.hu); egy stáció felmérési rajza (lent balra)
 (Zsembery Ákos rajza, 2023); egy stáció mai állapota (jobbra lent)
 (Zsembery Ákos felvétele, 2023)

A stációk

A kápolnához vezető út nagy valószínűséggel szintén Prokopp nevéhez köthető stációi a fenti kápolna előtti szoborcsoporttal 1893-ra készültek el. A tizenégy aediculás építmény míves kivitelben egységesen terméskő alapra épített klinkertéglából készült, fémlemez burkolatos tetőzetel, benne terrakotta domborművekkel. Sajnos ezek állapota is igen vegyes, az elmúlt időszakban sok vandál támadás érte őket (9. ábra).

A KÁPOLNÁK FALKÉPEINEK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

A Szent Sír-kápolna romos állapotban ránk maradt pompás falképei és az építészeti részletek nagyszerűsége ma is ámulatbaejtő. A kápolna központi terét bimbós fejezetű oszlopokra támaszkodó, gazdagon profilozott bordás keresztboltozat fedti. A boltozati mezők festésének alapszíne az ég kékjének ragyogását idézi. A művész a legnemesebb anyagokkal dolgozott: kobaltkék, azulit, laparany. A kék boltcikkelyeket egyes vonalú, arany szegélycsíkokkal kísért díszítőszáv keretezi. A boltozati cikkelyek teljes felületét kitölti a zöld babérleveles fonatos koszorúba foglalt medalion, amelyben arany háttér előtt egy-egy oldalnézetben ábrázolt félalakos angyal kapott helyet, akik Krisztus szenvedésének egyes eszközeit – a Keresztet, a töviskoronát és a hatalmas szeget – nagy megilletődöttséggel, tisztelettel tartották. Közülük ma már csak az egyik, balra forduló, profilban ábrázolt, arany-dicsfényvel övezett, kékes öltözetű, elegáns liturgikus ruházatot viselő, átszellemült angyalt látjuk a boltozat egyik épebb cikkelyében. Az angyal a szárnyát leengedve, nagy csendben állva, a jobbával fogja és a baljával alulról tartja a dicsfényvel övezett hosszú szárú, barna Szent Keresztet. A Kereszt két szárának találkozása mögött, az Eucharisztia káprázatosan fénylő fehér otyáját lángnyelvek koszorúja keretezi. Az angyal alakja lebegően síkszerű, valóságos égi jelenés, ahogy ezt a középkori festészet ihlette az 1900 körüli, misztikus érzékű művészeink felé. Az angyal alakjának felépítése, arányai, az arc és a kéz részletei, a mély érzelmet kifejező nemes rajzú ujjak, mind, igen magas művészi alkotások. S a figurális ábrázolást kísérő művészi ornamentika, a növényi szalagfonatos leveles-virágos díszítőfestés rajza és színezése, vagyis a kompozíciót kialakító festő jeles művészi tehetségről tanúskodik (10. ábra).

A kápolna központi, keresztboltozattal fedett részének pompás kifestését négy oldalról – a dongaboltozattal fedett, téglány alakú térbővítmény falfelületét – igen gazdag díszítőfestés ékesíti. A félköríves, sok helyütt eredeti színes üvegezést őrző ablakok egyszerű szalagkerete körül kétoldalt reneszánsz arkádívet idéző festés látható, felette pedig rendkívül szép ornamentális díszítés, mely az ablak feletti boltív válláig egy szecessziós virágmintás sávból, felette az ívben pedig egy gazdag virágindás kompozícióból áll, kecses kék darumadarakkal. A porosodott felületek alatt mindenhol csillog az arany: az angyalok glóriáján, az ablakok feletti fríz barnásnak tűnő háttérében, a kereszttel díszített oszlopfők és oszloplábak íves díszsein, az oldalfalak liliosom virágain, amit a festőrestaurátor művész, Galántai Zsófia létráról készült 2019-es fotói alapján láthatunk. Az erős reflektorfényben készült fotókon a fénylő részletek egy varázslatos belső térről, egy ihletett századfordulós művész páratlan alkotásáról árulkodnak (11. ábra).

Ki volt ez a művész?

Az *Esztergom és Vidéke* helyi lap 1911. augusztus 27-i híradásában ez áll:

„A városi plébánia-hivatal közvetítésével Esztergom város megbízta Gróh István budapesti iparművészeti tanárt a Kálvária templom kifestésével, aki, Gróh Béla gimn. rajztanár, öccse, továbbá

10. ábra. A 2002-ben még látható három angyal (Zsembery Ákos és Galántai Zsófia felvételei, 2002)

Ortner Ferenc és Leszkovszky Pál iparműv. isk. növendékek segédkezésével e nyár folyamán szép csendben be is fejezték azt.”

A híradásban említett művészek közül Gróh István (1867–1936) a legismertebb, a hazai műemlékvédelem egyik alapítója és kiemelkedő egyénisége volt, aki a középkori falképeink feltárásában és restaurálásában, valamint publikálásában szerzett nagy érdemeket. Rozsnyói rajztanárként kezdte el pályáját, de hamarosan, 1896-tól a budapesti Iparművészeti Iskola tanárává nevezték ki, és ebben a rangjában vett részt a Zeneakadémia festészeti munkájában, majd ezt követően, 1911-ben kapta a meghívást Esztergomba, a kálváriakápolna kifestésére, a következő évben pedig a Jó Pásztor-kápolna nagyobb szabású festészeti feladatára.

Az esztergomi Belvárosi Plébánia kegyura 1949-ig a Városi Tanács volt, amely számára igen fontos volt a jeles művészi színvonal biztosítása. S valóban, az 1900-as évek elejének egyik kiváló művészt hívták meg az új belvárosi kálváriakápolna, a város kiemelkedő magaslátán épült új

11. ábra. Részletek a kápolna festett dízeiről és építészeti tagozatairól
(Zsembery Ákos felvételei, 2022)

kápolna kifestésére, aki néhány évvel ezelőtt, 1907-ben, a budapesti *Zeneakadémia* nemzetközi hírvé intézményének és épületének a kifestésében töltött be fontos szerepet *Körösfi Kriesch Aladár* mellett. Gróh István nem volt ismeretlen Esztergomban. A kárpátaljai, Ung megyei születésű mester, mivel az édesapját, Gróh Sámuel kir. adótisztet Esztergomba helyezték, Esztergomban az 1857-ben alapított Reáliskolában kezdte a tanulmányait, amelyet a Fővárosi Mintarajziskolában fejezett be, mint *Lotz Károly* és *Székely Bertalan* tanítványa. Az ifjú Gróh Istvánnak már Esztergomban is jeles rajztanára volt a Reáliskolában *Kaán János* rajz- és mértantanár személyében.

Gróh István a fővárosi Iparművészeti Iskolai tanítványaival – a nyári szünidőben – Gömör és Szepes vármegyékben elsőként fedezte fel a középkori falképek csodálatos emlékeit az 1800-as évek végétől kezdve. Ezekről színes akvarellmásolatokat készített és művészi helyreállította az 5–600 éves templomi falfestészeti együtteseket, a kor követelményének megfelelően. Ez azt jelentette, hogy az ábrázolásokat értelmezhetővé és élvezhetővé kellett tennie a festőnek a szemlélő számára, vagyis nem maradhattak töredékesek az 5–600 évvel korábbi festmények sem. A kiváló művész a kompromisszumban is jeleset alkotott. Gróh István akvarellal egészítette ki a hiányzó felületeket, és kiemelte a középkori művész szellemiségének művészi megnyilatkozásait. Ez utóbbiak nagy hatással voltak az ő egyéni művészetének alakulására is. Ennek vagyunk tanúi a kálváriakápolna fent bemutatott boltozati festményein.

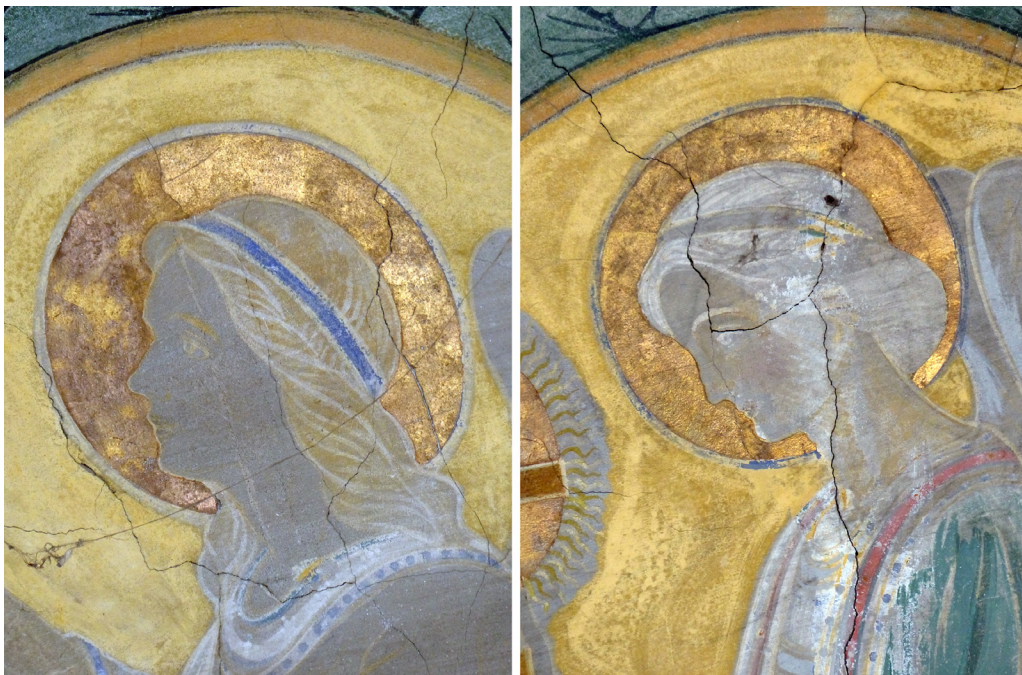
Gróh István nagy figyelemmel fordult a magyar *népművészet* kincsei, gazdag festészeti és rajzi világa felé is. Írásai rendszeresen megjelentek az *Archaeológiai Értesítő*ben, az iparművészeti és művészeti folyóiratokban. Így jelentősen hozzájárult a 20. század elején a népművészet tiszta forrásából táplálkozó zenei és képzőművészeti, valamint irodalmi művészeti megújulásunkhoz. Különös figyelmet szentelt a magyar nép hímzésekben, fadaragásokban, szüirdíszítésekben megjelenő motívumainak, amelyek az esztergomi kálváriakápolnában is előtűnnek. Mivel Gróh István életművét még nem dolgozta fel a művészettörténeti kutatás, ezért nincs konkrét tudomásunk Bartók Bélához és Kodály Zoltánhoz fűződő személyes kapcsolatairól, de igen valószínű, hogy a budapesti művészeti élet legkülönbözőbb köreivel kapcsolatban állt a Fővárosi Iparművészeti Iskola tanára, majd igazgatója.

A középkori művészet tiszta forrása áthatotta az Egyház liturgikus megújulását is a 19. század második felétől kezdve. Közép-Európában, főképpen a *beuroni bencés kolostor* művészeti iskolájához kapcsolódó *Jan Vekade* (1868–1946) munkásságának volt nagy kisugárzása. Az akadémikus történelmi festészet látványirányultságú ábrázolásaival szemben a lélekábrázolásra törekedtek, amely a síkszerű, leegyszerűsített, a természetfeletti látomásra központosított. Ennek igen szép példája a kálváriakápolna angyalának arca (12. ábra).

Hazánkban a szecesszió művészetét jelentős mértékben gazdagította a népművészet kincstárának felfedezése, amelynek Gróh István festő- és iparművész jeles képviselője volt az esztergomi falképek bizonyossága szerint. Az *Esztergom és Vidéke* fent idézett, 1911. évi híradása szerint a kálváriakápolna falképeit Gróh István az öccsével, *Gróh Béla festőművész* és gimnáziumi tanárral együtt végezte. Sajnos őrróla kevesebbet tud a művészettörténelem. De itt az alkalom, hogy a Szent Sír- és a Jó Pásztor-kápolna falképeinek küszöbönálló restaurálása során behatóbban megismerjük Gróh Béla művészetét is. A kiterjedt Gróh-rokonság nagy része jelenleg országhatárainkon kívül él, de a közelünkben élők is őriznek jeles festményeket a művésztől, amelyeket a restaurálás alkalmával bizonyára megtekinthetnek a szakemberek.

Gróh Béla (Esztergom, 1881. április 21. – Szombathely, 1954. február 18.) tanára főképpen a bátyja, Gróh István – aki 20 évvel idősebb volt Bélánál – és Balló Ede – festőművész a Mintarajz Iskolában – voltak. Tanulmányait Münchenben és Párizsban tökéletesítette. 1906-tól Gyulán volt

12. ábra. Két angyal képe közelről (Galántai Zsófia felvételei, 2020. január)

rajztanár és a múzeumban gondozta az etnográfiai gyűjteményt. Bizonyára itt mélyedt el a magyar népművészet motívumainak csodálatában. Feltételezzük, hogy Gróh Béla az István bátyjával közös munkákban főképpen a díszítőfestést végezte. Esztergomban 1911-ben a kálváriakápolnát festették közösen, s a következő évben a Jó Pásztor-kápolnát, és 1913-ban az Orbán-kápolnát, amit az *Esztergomi Friss Újság* szerint már egyedül díszített.²⁰ 1924-ben Gyulán a józsefvárosi római katolikus Szent József-templom falképeit festi Gróh Istvánnal együtt, és 1925-ben Békéscsabán, a Belvárosi római katolikus templomban Szent Antal életéből vett jeleneteket ábrázoló falképeket készít szintén Gróh Istvánnal. 1925-től Sopronban volt a bencés gimnázium rajztanára, 1940-től haláláig Szombathelyen élt.

Az Jó Pásztor-kápolna falképeiről, a jelen állapotuk miatt, sajnos nem adhatunk művészettörténeti értékelést, mivel 1984-ben a belső térben a falakat egységesen sárga színű műanyagos festékekkel újították fel.

A korabeli tudósító lelkesedve ismertette az utolsó ítélet szép együttesét a kápolna nyugati karzata felett, valamint az ezzel szemközti falon a diadalív feletti képet, melyen Szűz Mária fénylő alakját egyik oldalról zenélő angyal, míg másik oldalról imádkozó főpap kíséri. Az utóbbiban a művész a kálváriae gyűjtemény legfőbb mecénásának, dr. Fehér Gyula prelátus kanonoknak állított

²⁰ 1911. A Jó pásztor- és a Kálvária-kápolna kifestése. *Esztergomi Friss Újság* (1911. júl. 24.); Szabolcs: Kálvária kápolna kifestése. *Esztergom és Vidéke* (1911. aug. 27.); Kálvária templom kifestése. *Esztergomi Friss Újság* (1911. szept. 3.); A „Jó Pásztor” kápolna kifestése. *Esztergomi Friss Újság* (1912. szept. 1.). 1913. Az Orbán-kápolna kifestése. *Esztergomi Friss Újság* (1913. febr. 20.)

emléket, aki e kápolna kriptájában van eltemetve. A tudósító a kifestés tervezőjének Gróh Béla festőművészt nevezi, akit mint esztergomi művészt emel ki.²¹

Bízunk egy hamarosan megkezdődő restaurálásban, hogy sikerül napvilágra hozni az egykorú, 1912. évi helyi sajtó tudósításából ismert remekművű, gazdag figurális és díszítőfestésből szép részleteket. Bízunk jeles restaurátorunk tehetségében is, hogy az átfestés alól is vissza fogja tudni idézni a kápolna festészeti együttesének egyes részleteit, és ezáltal nemcsak Esztergom, de a hazai festészetünk is új jeles művészeti együttessel fog gazdagodni.

A KÁPOLNÁK BELSŐ TEREINEK RESTAURÁTORI KUTATÁSA

Esztergomban a Belvárosi temető feletti két csodaszép neogótikus kápolna közül a Jó Pásztor-kápolna külső és belső restaurátori falkutatása még nem történt meg, sajnos eddig csak szemrevételezés és a fotódokumentálás történetelt. A kálváriakápolnával együtt a páratlanul értékes épületek hivatalosan semmilyen védelmet nem élveznek, így jelen pillanatban az idő múlásával, a már porlóvá vált festések és vakolatrétegek folyamatos állagromlásával csak a segítő hozzáállás tehet valamit az értékmentésért.

A Jó Pásztor-kápolna tetőszerkezetének felújítása után a múlt műemlékeinek szépségét mutató archív felvételek és szakmai kutatások alapján a teljes rekonstrukció lehetősége is felmerült a külső és belső felületeken. Az állványzat hiánya ellenére a belső térben biztonságosan elérhető magasságban és a karzatnál tudtunk kisebb kutatóablakokat nyitni, melyek tanúsága szerint itt megállapítást nyert, hogy az 1980-as évek felújításánál a szekkó technikával készült falképek erős tapadású műanyag glett- és festékrétegeket vittek fel. Ez a felső réteg a leválasztási kísérletek során hozta magával az eredeti rétegeket is, melyek annak idején a fehérre meszelt kész falakra készültek. Ezt a korabeli folyóiratokban is megerősítik. Mechanikus feltárással igaz sikerült kis részleteket láthatóvá tenni, de ezekből csak az volt megállapítható, hogy a templom igen gazdagon színezett ornamentális díszítéssel rendelkezett, illetve hogy ez a festett réteg teljes egészében megtalálható a mai látszó festés alatt.

A boltozatok felújítás közbeni beázása a jelenleg látható diszperzites mennyezetfestés feketére penészesedésével járt. A kiszáradást követően a boltozatokon kirajzolódtak az alsó, korabeli rétegben lévő figurális díszítések sziluettjei, az eredeti falképek részleteinek „penészfoltokon” átsejülő maradványai, mint például az utolsó ítélet Krisztus-alakjának aranyozott glóriája. Ez is megerősíti egy átfogóbb feltárás szükségességét, mely megállapíthatná az eredeti festészeti programot, annak menthetőségének vagy rekonstrukciójának lehetőségét (13. ábra).

A hegy tetején álló kálváriakápolna belsejében ma is látható az eredeti festés, mely megúsza a felújításkor történő átfestést, azonban a lassú pusztulást nem. 2002-ben e belsőben készült fényképek mára már dokumentumértékűvé váltak. Itt sajnos azt kell mondanunk, hogy az elmúlt húsz évben jelentős mennyezeti részeket lehetett volna megmenteni, melyek mára elvesztek. Húsz évvel ezelőtt nem túl nagy beruházással a tető javítása esetén a folyamatos ázások miatt különösen sérülő mennyezet és annak angyalokat ábrázoló falképei stabilizálhatóak lehetnek volna. Az állandó beázások következtében az eredeti vakolatok porhanyóssá váltak, feltáskásodtak, és egyre nagyobb felületek estek le a boltmezőkről.

²¹ *Esztergom és Vidéke* (1911. aug. 27.)

13. ábra. A Jó Pásztor-templom egyik boltmezejében lévő Krisztus-ábrázolás előbukkant részlete a jelenlegi műanyagos festés alól (Zsembery Ákos felvétele, 2023)

A 2022 decemberében a kálváriakápolnánál megkezdődött külső helyreállítás első lépéseként szerencsére nemcsak az életveszélyes fedélszék eltávolítása és egy biztonságos védőtető építése történt meg, hanem a kivitelező megkezdte a szénkosaras szárítást is az igen nedves falazatú és magas páratartalmú belső térben. Az ázott, vizes falakon szabad szemmel is látható volt a mohák és gombák megjelenése.

2023 tavaszán a kivitelezés részeként megtörtént a teljes, minden belső felületet átfogó festő-restaurátori kutatás és értékmentés a felállított állványrendszerrel. A kutatást és értékmentést Horváth Ferdinánd, Galántai Zsófia és Mogyorósi Fanni festőrestaurátor művészek végezték a kivitelező, a Belvárosi Építő Kft. értékmentő hozzáállásának és támogatásának köszönhetően. A neogótikus és szecessziós elemeket ötvöző festett felületek színpompás és aranyozással ékesített festéseinek figurális és díszítő motívumait vastag por, pókháló, korom és szennyeződés fedte be az évtizedek alatt. A folyamatos beázás, nedvesedés miatt moha- és gombafajok telepedtek meg a mennyezeti részekben.

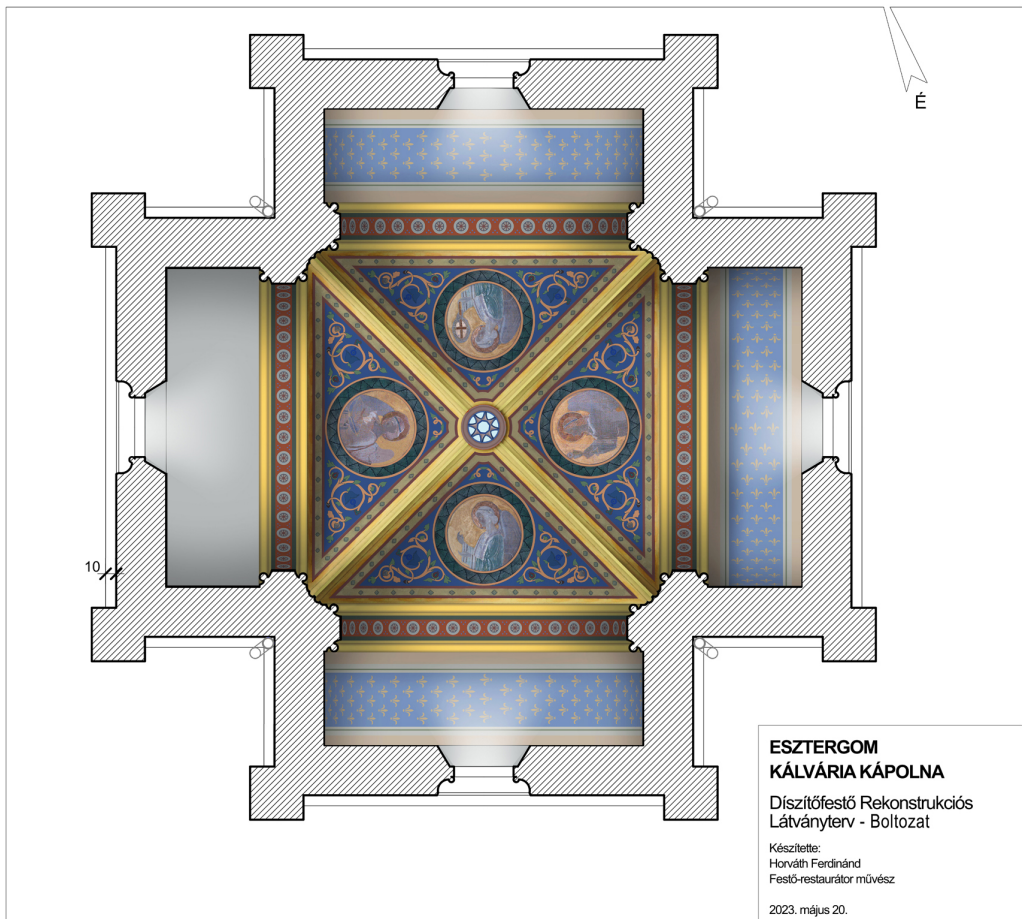
A restaurátori munka legfontosabb feladata a megmaradt, de még mozgó és felvált részek rögzítése volt. A kálváriakápolna esetében szembetűnően felgyorsult a pusztulás, melyet a mellékelt ábrán az egyetlen fennmaradt angyalábrázolás példáján tudunk bemutatni (14. ábra).

A festések közléről történő pontos fotódokumentálása és a megmaradt részek fóliára való átrajzolása alapján már megtervezhető, kiegészíthető a mára hiányossá vált, lemosódott vagy

14. ábra. A keresztet tartó angyal állapota 2002-ben, 2019-ben és 2022 tavaszán (Zsembery Ákos felvételei)

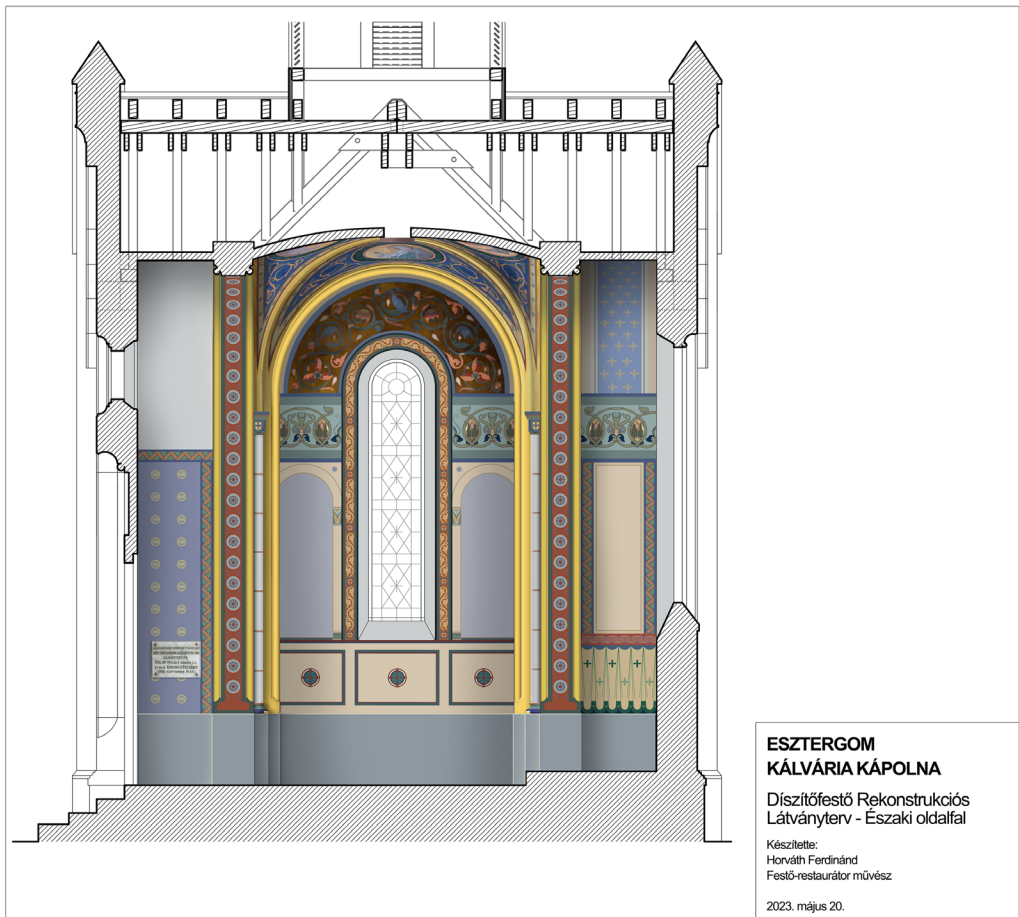
15. ábra. A boltozatok díszítőfestésének rekonstrukciója (Horváth Ferdinánd rajza)

eltűnt számos részlet. A kutatás és restaurálás ütemeinek az eredeti felületeket konzerváló, megmentő „lépéseivel”, valamint szekko technikával készült festett felületek mintáinak összegyűjtésével elkészült egy digitális látványterv, így az értékmentő kutatással-gyűjtéssel az eredeti belső tér teljes rekonstrukciója, az eredeti csodaszép, harmonikusan összeállított impozáns kifestés megvalósíthatóvá válhat a jövőben (15–16. ábra).

A már festés nélküli, levelesen omladozó, sókkal telítődött rossz vakolatrészek óvatosan, kézi mechanikus sorvasztásos technikával eltávolításra kerültek. A megmaradt festett felületek meszes vakolattal felrakott főzollással, szélezéssel stabilabbá váltak. A nagymértékű beázások okán porlóvá vált eredeti hordozó konzerválás, injektálás által megerősítést nyert. A felületen a meggyengült, kötését elvesztett pergő festett részeket Metylan-Alkonek keverékével átítatott fátýolszövet-leragasztás védi a teljes restaurátori helyreállításig.

Habár a díszítőfestés figurális ábrázolásának nagy része elpusztult és az ornamentikus motívumok több részen lemosódtak, ennek ellenére a mindenhol apró nyomokban megmaradt

16. ábra. Az északi oldalfal díszítőfestésének rekonstrukciója (Horváth Ferdinánd rajza)

részek és több évvel ezelőtti fotók alapján teljes mértékben helyreállítható és rekonstruálható hazánk egyik legszebb századfordulós kápolnája: egy csodálatosan színezett, gazdagon díszített, finom és itt-ott megcsillanó aranyozásokkal ékesített liturgikus tér.

Úgy véljük, hogy nem lehet eléggé hangsúlyozni a megelőzés szerepét az értékmentésben! Több esztergomi műemlékdokumentálási munkánkon bebizonyosodott már, hogy ha az épület használaton kívül helyezése idejében egy átfogó restaurátori kutatási jelentés és dokumentálás készült volna, a hosszú évtizedek utáni helyreállítás során olyan értékek megmentése is lehetővé vált volna, melyek elvesztését egy város sem engedheti meg magának. Látna azt az igényességet, hozzáértést és technikai felkészültséget, mely a kápolnában ezeket a falképmaradványokat letisztítva elélnk tárul, csak a korabeli leírások ámuló lelkesedése élhet bennünk. Ez a gazdag szín- és formavilágú századfordulós falképegyüttes országos szinten párját ritkítja, megmentése nem csupán egy lelkes szakmai réteg feladata.

AZ ÖSSZMŰVÉSZETI EGYÜTTES JÖVŐJE

Az esztergomi belvárosi kálváriaegyüttes a historizmus hazai építészetének jeles alkotása, amely igazolja építészeinek magas szintű szakmai tudását. A 21. század emberét mindez pedig arra készíti, hogy a templomot csodálva, feltárulni lássa maga előtt a szemközti Várhegyen egykor emelkedett 14. századi, Nagy Lajos királyunk és érseke, Telegdi Csanád által emelt gótikus katedrális, amelyet Hunyadi János kormányzónk a 15. századi gótika szellemében még tovább gazdagított.

Esztergom századfordulós fejlődésének egyik legszebb lenyomata ez a kálváriaegyüttes, mely nem csupán az esztergomi látképek elkészítésének egyik alkalmas helye volt, hanem elhelyezkedése és mérete okán hatással volt a településképre is. Az Esztergomot övező Visegrádi-hegység lefutó vonulatai mintegy a Várhegy foglalatát adják a tájban, a Szent Tamás-hegyi Kálvária mellett pedig fontos városképi elem volt bő egy évszázadon át a Jó Pásztor-templom karcsú huszár-tornya, és a kálváriakápolna hegyes toronysisakja, a szőlőkkel borított, rendezett dombon, szemközt a „Magyar Sionnal”. A Jó Pásztor-kápolna eredeti formájában 2019-ben megújult tetőzete után a mostani külső helyreállítás során a Szent Sír-kápolna tornya is eredeti formájában épül vissza, így egy rég látott értéket kaphat vissza hamarosan a várossziluet. A Kálvária-hegy kertészeti rendezése emiatt is sürgető lenne, hiszen az elvadult növényzet miatt ez a páratlan és évszázados álmából ébredő összművészeti együttes jelenleg nem is látszódik a városból. Különös adottsága a helyszínnek – a csodálatos panoráma mellett – a Belvárosi temetővel való szerves és intenzív kapcsolata, valamint az a mára már ritkaságszámba menő látvány, hogy a kápolnák körüli hegyek nem épültek be, megtartották korábbi karakterüket.

A Belvárosi Plébánia egyházközségi elnöke, Nyitrai László úr Pokriva László plébánossal együttműködve igazi gondviselője ennek az anyagi és lelki kincsnek. Többek között, sok év óta, minden hó első vasárnapján, keresztúti ájtatosságot vezetnek népes esztergomi csoporttal a Kálváriára is, de a város többi plébániája, sőt az Érseki Papnevelő Intézet is használja ezt a romjaiban is impozáns kálváriát. Festői elhelyezkedése és páratlan panorámája miatt a turisták számára is kedvelt célpont lehetne, ha visszanyerné eredeti fényét. Reméljük, hogy e jelentős művészeti emlékünknél, mely a Perczel-mauzóleumhoz hasonlóan eddig nem részesült semmilyen figyelemben, a munkálatok eredményei láttán ugyancsak fog szakmai és anyagi támogatásban is részesülni.

Összességében a fentiekből látható, hogy az együttes jelentős turisztikai potenciállal is rendelkezik. A megmentés fontosságának felismertetése a lakossággal, a városvezetőkkel és a szakmá-

val alapvető feladatunk, hiszen egyetlen történeti városunk sem lehet olyan gazdag, hogy egy ilyen értéket veszni hagyjon. Igenis van szerepe és lehetősége ma is egy ilyen együttesnek Esztergomban, melynek turisztikai desztinációiban kulcsszerepet játszik, hogy kitörjön végre az „egy-napos turizmus” béklyójából, és valóban a „Dunakanyar fővárosává” válhasson.

IRODALOMJEGYZÉK

- Borovszky 1908 Borovszky Samu: *Esztergom vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai). Légrády Nyomda, Budapest 1908.
- Karácsony 2013 Karácsony Rita: *A Jó Pásztor kápolna*. Műemléki védési dokumentáció. PPKE-BTK MA dolgozat. 2013.
- Meggyes 2006 Meggyes Miklósné (szerk.): *Szent István városa. Esztergom története*. Spori-Print, Esztergom 2006.
- Osváth 1938 Osváth Sándor (szerk.): Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. In: *Magyar vármegyék és városok multja és jelene I*. Budapest 1938.
- Sinka 2022 Sinka Teréz: Jópásztor-kápolna és kripta, belvárosi kálvária. In: Prokopp Mária (szerk.): *Új kutatások Esztergom megyei jogú város építészeti értékeiről*. Esztergom 2022.
- Vértés 1944 Vértés Zoárd: *Az esztergomi belvárosi temető sírlámpái mellől*. Esztergom 1944.

Folyóiratok

- Esztergom* (1896. febr. 16.) 7. szám
- Esztergom és Vidéke* 21. (1899. aug. 3.)
- Esztergom és Vidéke* 22. (1900. ápr. 5.) 26.
- Esztergom és Vidéke* 22. (1900. szept. 13.)
- Esztergom és Vidéke* 23. (1901. márc. 24.)
- Esztergom és Vidéke* (1991. ápr. 26.) 16.
- Esztergom* 11 (1906. aug. 19.) 33.
- Esztergom* 17 (1912. szept. 1.) 36.
- Esztergom* 37 (1932. ápr. 29.) 47.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára (MNL KEML) XV. 2. V. téka 9. Prímási Levéltár, Esztergom, 654. – elkallódott.

To Save a Unique Turn-of-the-Century Calvary Complex

The Overall Artistic Significance of the Chapels and Stations of the Calvary in Esztergom-Belváros

SUMMARY

One of the most outstanding monuments of Hungarian turn-of-the-century architecture is the ensemble of two chapels and 14 built stations on the Calvary Hill in Esztergom. After several decades of neglect, a few years ago the search and rescue of the treasures began, the lower chapel was partially restored, but the upper chapel was on the verge of collapse at the beginning of this year. It was saved at the last minute thanks to a community initiative and with the help of the city authorities. Our research prior to the planning and restoration revealed a wealth of architectural and artistic history that makes it clear that saving the ensemble is a joint and responsible task of the city and the Church, and that the persistent work of presenting and protecting the national treasures is up to us, the researchers. Research is ongoing and reconstruction work has finally begun. The fundamental aim of this article is to enable the profession and the community to learn about and embrace the intertwined destiny of this ensemble, which is not only a witness to our common past but also a guarantee of our common future.

KEYWORDS

Calvary chapels, monument preservation, István Gróh, János Prokopp

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

